

Списание "Анамнеза" брой 12, 2011 г.

**За да разлиствате страниците,
посочете с мишката върху долния
десен ъгъл.**

**Можете или да ги обръщатете веднага,
чрез натискане, или да ги разгръщате
бавно, като истинска книга, държейки
натиснат бутона на мишката.**

Приятно четене!

[Свали в PDF](#)

ЕДНА НАЦИЯ ЛИ СМЕ?¹

Мюмюн Исов

„Двама души са от една и съща нация, ако и само ако взаимно се признават за принадлежащи към една и съща нация“ – пише Ърнест Гелнер, един от теоретичите по проблемите на нацията и национализма.² Ако пренесем това правило на наша почва, дали представителите на мнозинството възприемат малцинствата в страната като съставна част от нацията, а пък членовете на миноритетните групи – турци, цигани, евреи, арменци и др. – те през каква призма възприемат българите? Всичките ние заедно дали сме една нация, или – не?

Настоящия текст ще проследи в един съвсем общ план идеята за нацията в училищната история от Освобождението насетне и ще подири в нея мястото на малцинствената общност на българските турци, която в

1 Публикацията се извършва с подкрепата на проект: „Преходът: гласове, образи, памет“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по договор N ДИД 02/01 от 16.12.2009 г.

2 Гелнер, Ъ. *Нации и национализъм*. С., 1999, с. 14.

една или друга степен се възприема като едно от важните исторически продължения на османското господство след 1878 г. Този зрителен ъгъл е продиктуван от зависимостта, че тъкмо възприемането и осмислянето на различните съставки на османското наследство, е един от фокусите при градежа на колективната идентичност, и при легитимирането на държавата – практика, характерна впрочем не само за българския, но за балканските национализми изобщо.³

„Подобно на хамелеон национализмът приема цветовете на обкръжаващата го среда“ – отбелязва Антъни Смит.⁴ В своето развитие национализмът⁵ „преживява период на трансформация и адаптация към историческите условия, към политически режими, икономически и социални структури“ – разсъждава със сходна логика и Бенедикт Андерсън.⁶

3 Тодорова, М. *Балкани – Балканизъм*. Второ прер. и доп. изд. С., 2004, 258-276.

4 Смит, А. *Националната идентичност*. С., 2000, с. 110.

5 За различни типологизации на национализма – Вж. напр. Гелнер, Ъ. *Условия на свободата. Гражданското общество и неговите съперници*. С., 1996, 110-113; Алтермат, У. *Етнонационализмът в Европа*. С., 1998, 37-39; Хрох, М. *От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе*. – <http://newrussia.by.ru/materials/politics/hroch-nations.htm>; Смит, А. Цит. съч., 111-116. Вж. също: К итогам дискуссии по некоторым проблемам теории нации. – *Вопросы истории*, 1970, № 8, с. 89. Преглед на дефинициите, теориите и школите – Тодоров, В. *Етнос, нация, национализъм. Аспекти на теорията и практиката*. С., 2000, 64-127.

6 Андерсън, Б. *Въобразените общности. Размишления върху произхода и разпространението на национализма*. С., 1998, с. 166.

Историческото време, в което се зараждат и избистрят постановките на българската национална идеология, също слага своя отпечатък върху функционалната им особеност. Несъвместимостта между имперската система и модела за национална държава, почиващ на принципите на самоопределение, етническа и религиозна хомогенност, съвсем закономерно проправя път на идеята за пълното и категорично скъсване с опознавателните знаци на чуждата държава и култура. Ето защо при конструирането на нацията нейните строителите логично започват да прокарват линията на безкомпромисно и драстично разграничаване на българското от „другостта“ на имперското. Развивайки се в хода на идентификационните търсения, дихотомията⁷ спрямо османското/турското се превръща в органична съставка на български национализъм.⁸

7 За противопоставянето „ние – те“ като съществен механизъм за изграждане на националната идентичност – Вж. Андерсън, Б. Цит. съч., 22-23; Поршнев, Б.Ф. *Социална психология и история*. Москва, 1979, 107-108; Тамаш, Г. М. Национализмът като код и метафора. – *Изток – Изток*, 1991, № 2, с. 16, 18; Кацарски, И. Феноменът нация. – Във: Кръстева, А. и др. *Идентичности*. С., 1995, с. 144; Кръстева, А. Етничност, национална идентичност, гражданство. – Пак там, с. 112.

8 Тодорова, М. Цит. съч., с. 44, 276. Данова, Н. Образът на гърците, сърбите, албанците и румънците в българската книжнина. – Във: *Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България*. С., 1995, с. 71, 74-75; Чернокожев, Н. Български възрожденски идентификации – приложенията на християнството. – Във: *Балкански идентичности в българската култура от модерната епоха (XIX – XX век)*. С., 2001, с. 80; Матанов, Хр. Лесна наука ли е историята? (По повод на една „дискусия“ във вестник „Труд“) – Във: *Учител на учителите. Юбилеен сборник в чест на професор Йордан Шопов*. Съст. М. Радева. С., 2006, с. 267. Бозтемур, Р. Национализмът и другият –

В годините след Освобождението процесите на национална консолидация на българите в свободна България достигат финалната си фаза. Атрибутите на държавната власт, единната национална символика, единното национално образование, националната армия и средствата на пропагандата продължават да оказват своето въздействие върху мнозинството български граждани, но вече не толкова като процес на формиране на тяхното национално съзнание, а по-скоро като допълнително повдигане и канализиране на чувството им за национална принадлежност.⁹ Унаследеното от Възраждането разбиране за нацията и националната принадлежност като фаталистично предопределени от „произхода“, „кръвта“, „вярата“, „езика“ и т. н., обаче, произвежда в обществената психология относително силен остракизм към гражданите от небългарско потекло и неправославно вероизповедание.¹⁰ Ето

създаването на нацията и националната държава на Балканите. – Във: *Балкански идентичности...*, с. 217; Karpat, K. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Ankara, 2004, s. 332.

9 Куртев, Н. Формиране на българската буржоазна нация. Първа част. – *Годишник на Софийския университет – Идеологични катедри*, Т. 57. С., 1964, с. 189; Радева, М. Идеята за национално единство и достойнство в просветната политика на българската държава след Освобождението. – *Известия на Българското историческо дружество*, кн. XXXV, С., 1983, 157-170.

10 Загорев, О. *Модерният национализъм. Европейски модел. Тенденции на развитие*. С., 1995, с. 37; Същият, *Българската национална идея (Актуални проблеми)*. С., 1994, 90-110; Димитров, Стр. Проблеми на религиозния синкретизъм и скритото християнство. – Във: *Криптохристиянство и религиозен синкретизъм на Балканите*. С., 2002, с. 21; Михайлов, Ст.

защо от Освобождението до края на Втората световна война българската държава и българското общество демонстрират изключително индеферентно отношение към малцинствата, включително в сферата на образованието, и преподаването на историята в частност. Нито веднъж и под никаква форма през визирания период не е повдигнат въпросът за интеграцията на българските турци в българската нация. В крайна сметка това оказва отрицателно отражение върху развитието на процеса на формиране и утвърждаване на българско национално съзнание у представителите на мюсюлманските общности – турци и българи мюсюлмани, които продължават да живеят и се развиват изолирано от общонационалния живот.¹¹

Възрожденският процес в България. С., 1992, с. 19, 102-103.

11 Манчев, Кр., Е. Дойчинова, Мюсюлманското население от Североизточна България в българската и турската политика (1919-1939 г.). – *Исторически преглед*, 1991, № 5, 57-72; Манчев, Кр. Националният въпрос на Балканите до Втората световна война. – Във: *Национални проблеми на Балканите: история и съвременност. С., 1992, 40-45*; Стоянов, В. Турското население на България и официалната малцинствена политика (1878-1944). – Във: *Страници от българската история. Събития, размисли, личности. Т. II, С., 1993, 192-205*; Загорев, О. *Българско социалистическо съзнание (Проблеми на формиране и развитие). С., 1989, с. 56*; Илчев, И. Българче да те наричам първа радост е за мене. – Във: *Иронията на историка. В памет на историка и приятеля професор Милчо Лалков. Състав. И. Баева. С., 2004, 97-116*; Калинова, Е., И. Баева. „Възродителният процес“ – върхът на айсберга. Българската държава и турската етническа общност в страната (средата на 30^{-те} – началото на 90^{-те} години на ХХ в.). – Във: *„Възродителния процес“. Българската държава и българските турци (средата на 30^{-те} – началото на 90^{-те} години на ХХ век). Т. 1. Съст. И. Баева, Е. Калинова. С., 2009, с. 9.*

По време на комунистическия режим мисленето за националното продължава етноцентричната си традиция. Въпреки наложените идеологически схеми при третирането на националната идея (и в определени периоди – смекчаване на опозицията срещу османското/турското)¹², трудно преодолимо остава разграничението по кръвно-родствен, етнически и религиозен признак.¹³ Доказателство за това в полето на историческите проучвания е прилаганият от историците ракурс, който е центриран изключително върху миналото на доминиращата етническа група¹⁴ и който за сравнително дълъг период оставя в българската историческа наука „бели полета“, свързани с въпросите за промените в живота на турците в България след 1878 г., за взаимоотношенията им с българската държава и българското общество.¹⁵ Ето защо научна парадигма поддържа и продуцира разбирането на етническият характер на нацията.¹⁶

Училищният исторически разказ също не проявява

---

12 Вж. напр. *Дружни и единни през вековете (Сборник от исторически документи и спомени за турското население)*. Съст. П. Петров и М. Мюсюмов. С., БКП, 1966; Генов, Д. *Братската дружба между българското и турското население в НР България. С., 1961*; Мемисев, Ю. *Задружни в социалистическото строителство на родината. (Приобщаване на българските турци към изграждането на социализма). С., 1984.*

13 Загорев, О. *Модерният национализъм...*, с. 37; Ст. Михайлов, *Възрожденският...*, с. 220.

14 Петров, П. Политическата линия може да се провали – научната истина остава. – Във: *Историците – за истината, за насилията, за себе си. Сборник интервюта. С., 1994, с. 177.*

15 Петров, П. Цит. съч., с. 177; Кр. Манчев, Цит. съч., с. 237.

16 Петров, П. Цит. съч., с. 177.

сериозен интерес към българските турци¹⁷, вследствие на което учениците едва ли са могли да ги възприемат като група, гравитираща към националното ядро.¹⁸ Още повече, пропагандните заигравания с темите за османския период динамизират стереотипни схеми на мислене, които излъчват одиозно отношение към проявленията на османското, но затварят плътно и шлюзовете на доверие на учениците от мнозинството към съвременните му носители в страната – българските турци.¹⁹ Вече по пътя към т.нар. „възродителен процес“, училищната история започва да предлага спекулативен исторически модел за „етническата хомогенност“ на българската нация.²⁰

След 1989 г. етнонационалната идея отново набира скорост, активизирайки етническите елементи в общественото съзнание.²¹ Въпреки това, в новите условия

17 Грекова, М. Етническите малцинства – проблеми на съществуването им и начини за употребата им. – Във: *Националната идентичност в ситуация на преход: исторически ресурси*. С., 1995/96, с. 258.

18 Иванова, Св. Етнокултурните общности в българските учебници по национална история – състояние и перспективи. – Във: *Аспекти на етнокултурната ситуация. Осем години по-късно*. Съст. В. Русанов, С., 2000, с. 479-480; Грекова, М. Цит. съч., с. 277.

19 Исов, М. *Най-различният съсед. Образът на османците (турците) и Османската империя (Турция) в българските учебници по история през втората половина на XX век*. С., 2005, с. 120, 94-99, 212.

20 Пак там, с. 194-197; 212-213, 229.

21 Петкова, Д. *Балканизацията – другото лице на глобализацията*. С., 2004, с. 101; Неделчева, Т. *Идентичност и време*. С., 2004, с. 190.

започва да си пробива път и идеята за преосмисляне на традиционната концепция за българската нация, и превръщането ѝ в модерна политическа или гражданска нация, с интегрирани в нея по-малки етнически групи. През последните двадесет години обаче тя не успя да набере достатъчно сила и скорост.²² Затова и не ферментира в нова общностна идеология, не се превъплъти в реална държавна политика.²³

Като едно доста точно мерило за пулсацията на националното, учебниците по история в последното десетилетие на XX в. продължават да чертаят формата на българската нация като етнонация. Макар и да допускат едни или други аспекти от „турската тема“, като

22 Минков, И. За етнополитическите отношения в съвременната българска нация (По повод етнополитическия речник « Ние-те»). – *Исторически преглед*, 1996, № 3, с. 124; Същият, *Съвременната българска нация и интегрираните в нея етнически общности*. – *Списание на БАН*, 2001, № 3, 13-21; *България през двадесет и първия век...*, 13-16.

23 Приветствие на Г. Първанов към участниците на Кръглата маса „Българският етнически модел“. – Във: *Кръгла маса „Български етнически модел“, организирана от Проекта за етнически отношения и Института за изследване на интеграцията с подкрепата на Националния съвет по етническите и демографските въпроси към Министерски съвет*. София, 18 декември 2001, с. 5. Вж. и Петков, Кр. Инволюцията на етническия модел в България (социологически дискурс). – *Международни отношения*, 2004, № 1, 37-60; Етническият възел – да се разплете или да се разреже? – *Капитал*, бр. 41, 16 – 22 октомври 2004, с. I – XII (приложение). Първанов, Г. Национални интереси, национална идентичност, европейска интеграция. – Във: *Българските национализми и европейската интеграция. Теоретична конференция*. Съст. В. Проданов. С., 2006, с. 15; Петков, Кр. *Заключение*. – Пак там, с. 299.

цяло те нямат капацитета да осигуряват представителна достатъчност на информацията и оттук да претендират за пълноценна или поне приемлива – с оглед търсенето на обща колективна идентичност – образователна типологизация на турската общност в България. Разбира се, тиражират се учебни текстове, които предлагат един по-широкообхватен и репрезентативен поглед,²⁴ но поради незадължителният им характер те остават „зад кадър“²⁵ и затова капитализацията им в педагогическия процес е проблематична. Има обаче и такива, в които основен (и като че ли единствен) акцент е поставен върху враждебността и съмнителната лоялност на представителите на въпросната малцинствена общност.²⁶ В учебния процес тези оценки вероятно са били допълнително заредени с енергията на изключването, отделяна като последица от „възродителния процес“ и „голямата екскурзия“, както и от внушенията на националистическата пропаганда в началото на 90-те години на XX в.²⁷

Не се „отваря“ националната история към миналото на българските турци и при последното пренаписване на гимназиалните учебници по история през 2001 г. Ангажирано като че ли единствено със задаването

24 Различни, но заедно. Етническите групи в България. – Във: Фол, А. и др. *История за 11. клас за средните общообразователни училища*. С., 1996, 382-384.

25 Пак там, с. 3.

26 Националните и етническите проблеми 1944-1989. – Във: Делев, П. и др. *История на България за 11. клас*. С., 1996, с. 497-498.

27 Исов, М. Цит.съч., с. 308.

на програмния тон на учебниците, образователното министерство няколко години по-късно признава за съществуването на силен етноцентризм в учебното съдържание и преподаване.²⁸ В количествено отношение относителният дял на информацията, отразяваща миналото на българските турци в контекста на новата и най-новата българска история в действащите пет учебника за задължителна подготовка, варира от 0,12 % до 1,56 % от основния учебен текст.²⁹ При наличието на този изключително нисък относителен дял на представяне, би било илюзорно да се мисли, че действащите през последните десетина години учебници са изпълнявали и изпълняват ролята си по конструирането на виртуалната „заедност“, в която да присъстват и българските турци.³⁰

Дидактическият канал за въздействие при възпроизвеждането на образа на нацията, разбира се, не е единственият. Значима роля в този процес играе и публичният информационен поток. В последните години, по повод на различни проблемни ситуации (и злоупотреби с етническата карта), той актуализира негативния профил на турците.³¹ Така в крайна сметка

28 *Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства*. – http://www.minedu.government.bg/left_menu/documents/strategies/

29 Вж. приложената таблица.

30 Раденков, Вл. *Нацията между понятията и метафорите. Сравнителен анализ на учебниците по Литература, История и цивилизация, Свят и личност*. – www.paideiafoundation.org/.../Analizi_uchebnici_literatura_istoria_sviatilichnost.pdf, 24-26

31 Интервю на Соня Сироманова с проф. Майя Грекова. – <http://www.obshtestvo.net/content/view/1560/3/>; Добрев, П.

националната се етнизират³² и това според някои експерти води до повишаване на градус на междуетническото напрежение, до задълбочаване на социалните дистанции, до страх от етническият и религиозен „друг“.³³

Повдигането на въпроса за разбирането на българската нация не е някаква интелектуална прищявка, нито пък опит за придаване значимост на маргинален проблем. Тъкмо избистрянето на контурите на модерния национализъм би повлияло по качествено нов начин върху същността на изгражданото от държавната образователна система колективно съзнание. Популяризирането, на свой ред, на идеята за нацията като гражданска или политическа (каквато е тя, впрочем, според Конституцията на Република България), би се явила като насърчителна предпоставка за прекатегоризацията на българските турци в националната и културна матрица. От негативно белязаните различни – чрез влиянието на литературата, училището, пресата, радиото, телевизията, киното, спорта, политическия дискурс – те постепенно биха се утвърдили като съставна част от съвременната българска нация, с признато право на етническо и религиозно различие. Това „включване“ на свой ред би успокоило пулса на традиционните предразсъдъци и стереотипи, би

Българо-турски страсти в Интернет. – <http://e-vestnik.bg/2659>.

³² Кабакчиева, П. Отварянето към света и страхът от чуждия. – В: *Състояние на обществото*. С., 2008, с. 92.

³³ Томова, И. Различните – между стигмата и признанието. – http://politiki.bg/?cy=135&lang=1&a0i=223273&a0m=readInternal&a0p_id=459

редуцирало енергията на рефлекс срещу етническата и религиозната другост в посока на търсене на по-високи стандарти и качество на съвместен живот.

Приложение 1:

Таблица: Количествено представяне историята на българските турци в новата и най-новата българска история в актуалните гимназиални учебници

Учебници	Автори	Относителен дял на в основния текст	Брой снимки и илюстрации	Брой исторически извори	Брой таблици със статистически данни	Брой въпроси / задачи за анализ и дискусия	Брой заглавия в библиографията
История и цивилизация за 11. клас. Задължителна и профилирана подготовка, София, Кръгзор, 2009 (2002)	Й. Андреев и колектив	0,19 %	0	0	0	0	0
История и цивилизация за 11. клас. Задължителна подготовка. София, Анубис, 2009 (2001)	В. Мутафчиева и колектив	0,12 %	0	0	0	0	не предлага такава
История и цивилизация за 11. клас. Задължителна подготовка. София, Просвета, 2010 (2001)	В. Гюзелев и колектив	0,38 %	0	1	1	2	0
История и цивилизация за 11. клас. Задължителна подготовка. В. Търново, Слово, 2001	И. Лазаров и колектив	1,56 %	0	2	2	3	0
История на България за 11. клас. Задължителна подготовка. София, Планета 3, 2001	П. Делев и колектив	0,49 %	1	1	1	1	не предлага такава